

Mimika v slovenskem znakovnem jeziku: slovarska, skladenjska in prozodična

Matic Pavlič

Uvod

Uporabniki znakovnih jezikov – kretalci – za prenos sporočila uporabljajo roke, obrvi, oči, usta, jezik, lica, glavo in celotno telo. Vse znake, ki jih tvorijo z naštetimi artikulatorji in za katere ne moremo ugotoviti sistematičnih značilnosti, imenujemo *pantomima*. Pantomima izraža trenutno občutje, na primer nestrinjanje. Ročne znake, ki sistematično sledijo zakonitostim, ki jih najdemo tudi v drugih govornih in znakovnih jezikih, imenujemo *kretnje*, neročne znake, ki sistematično sledijo zakonitostim, ki jih najdemo tudi v drugih govornih in znakovnih jezikih, pa *mimika*. Mimika se je v večini primerov razvila iz pantomime. Z vključitvijo v jezikovni sistem je dobila vlogo razlikovalne oznake in hkrati začela označevati skladenjske funkcije kretalnih zvez ter prozodične meje med njimi. Mimika je zato v znakovnih jezikih vedno časovno usklajena s skladenjskimi enotami oziroma mejami med kretalnimi zvezami, pantomima pa ne (Baker-Shenk 1983; Reilly, Anderson 2002). Enako gibanje – na primer odkimavanje – kretalec torej lahko uporabi nejezikovno (izraz nestrinjanja) ali jezikovno (zanikanje stavka). V nadaljevanju se osredotočam na jezikovno mimiko, ki v slovenskem znakovnem jeziku (SZJ) opravlja različne naloge:

1. *Slovarska mimika* je lahko obvezen del posamične kretnje in v fonološkem minimalnem paru služi kot razlikovalna oznaka.
2. Kadar se slovarska mimična oznaka nikalnosti ali vprašalnosti iz slovarske kretnje razširi na besedno zvezo ali celoten stavek, postane *skladijska mimika*.
3. Sprememba skladijske mimike (na primer začetek ali konec dviga/spusta obrvi, začetek ali konec odkimavanja) označuje skladijske meje med znakovnimi zvezami in tako dobi vlogo *prozodične mimike*, kamor med drugim štejemo tudi pomežike in premore.

Slovarska mimika

Slovarska mimika nima pomena, vendar lahko ločuje dve kretnji, ki sta v vseh drugih oznakah identični. Vključuje lahko telo, obraz, usta in glavo.

Telo

Nekaterim slovarskim kretnjam se dodaja gibanje telesa. Kretnje s pozitivnim pomenom se odkreta z nagibom naprej (1a), kretnje z negativnim pomenom pa z nagibom nazaj (1b).

<u>naprej</u>	<u>nazaj</u>
(1) a. PREPRIČATI ('prepričati')	b. ZAVRNITI ('zavrniti')

Obraz

Mimika obraza je pogosto obvezen del kretnje, ki izraža občutke, na primer veselje, žalost, jezo. Ni nujno, da so ti občutki notranji, lahko gre tudi za občutenje vonja ali okusa. Če primerjamo kretnji POMARANČA (2a) in POMARANČA (2b), vidimo, da so oblika dlani, mesto kretanja, gibanje in usmeritev enaki. Razlika med kretnjama je le v mimiki.

<u>nevtralna mimika</u>	<u>'kisla' mimika</u>
(2) a. POMARANČA ('pomaranča')	b. POMARANČA ('limona')

Usta

Z usti lahko izvedemo več vrst mimike. Kot vpliv slovenščine se uporablja *oralizacija*. To je izgovarjanje besede iz slovenskega jezika med izvajanjem kretnje z enakim ali sorodnim pomenom. Oralizacijo pogosto uporabljamo za ločevanje med dvema identičnima ročnima kretnjama z različnim pomenom, na primer ROŽA (3a) in ROŽA (3b). Med kretalci uporaba oralizacije zelo variira in je odvisna tudi od kretalne situacije; v formalnih kretalnih položajih kretalci uporabljajo več oralizacije, saj slovenščino zaradi njenega prestižnega statusa povezujejo z višjo socialno jezikovno zvrstjo.¹

<u>O: roža</u>	<u>O: pomlad</u>
(3) a. ROŽA ('roža')	b. ROŽA ('pomlad')

Kretnja, ki jo spremlja oralizacija, je v SZJ torej tujka. Kretalci take tujke lahko prilagodijo jezikovnemu sistemu SZJ: izgovorijo le prvi glas ali prvi zlog slovenske besede (4a) in ga pogosto skupaj s ponavljanjem ročne kretnje uporabijo za označevanje glagolskega vida pri nedovršnih glagolih in glagolih, ki izražajo ponavljajoče se dejanje (4b).

1 O podobnem statusu oralizacije v drugih znakovnih jezikih poročata Hohenberger in Happ (2001).

- (4) a. $\frac{\text{pis}}{\text{PISMO}}$ ('presneto')   b. $\frac{\text{pa-pa-pa}}{\text{PARKIRATI+++}}$ ('večkrat parkirati')

Podoben postopek najdemo tudi v drugih znakovnih jezikih, npr. v nemškem (Pfau in Quer 2010). Ko oralizacija postane sposojenka, jo imenujemo *mimika ust*, ta pa je naravno prisotna v vsakem znakovnem jeziku, npr. v ameriškem (Boyes Braem, Sutton-Spence 2001) in norveškem (Schermer idr. 2006).

Odpiranje ali zapiranje ust pogosto spremlja odpiranje ali zapiranje dlani,² na primer pokrčenje prstov (5a). Oblika ust je pogosto usklajena tudi s klasifikatorjem, ki posnema obliko in velikost predmeta (5b).

- (5) a. $\frac{\text{ap}}{\text{IZGINITI}}$ ('izginiti')   b. $\frac{\text{sss}}{\text{KL:TANEK.PREDMET}}$ ('t. predmet')

Glava

Nekaterim slovarskim kretnjam dodajamo gibanje glave, npr. kretnjama JA (6a) in NE (6b).

- (6) a. $\frac{\text{kimanje}}{\text{JA}}$ ('ja')   b. $\frac{\text{odkimavanje}}{\text{NE}}$ ('ne')

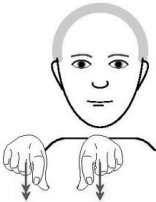
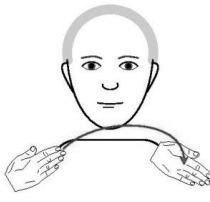
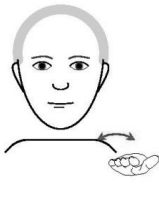
Če kretnji JA oziroma NE služita kot stavčna pritrdilnica oziroma nikalnica, se njuna mimika razširi na vse kretnje, ki so v njunem dosegu. Širitev leksikalne mimike na podrejene kretnje tako označi hierarhične odnose med kretnjami; prikimavanje oziroma odkimavanje postane skladenjska mimika.

Skladenjska mimika

Pritrjevanje in zanikanje

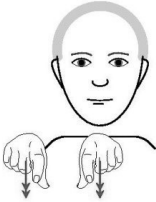
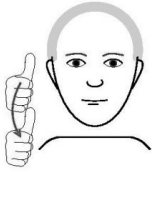
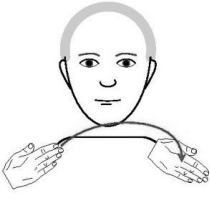
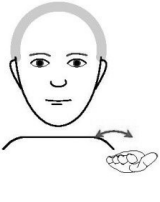
Trdilni stavek prikazuje dogodek in v SZJ ni posebej označen (7a). Trdilni stavek lahko spremenimo v nikalni ali pritrdilni stavek. Če hočemo posebej poudariti, da se je dogodek zgodil, v trdilni stavek dodamo pritrdilnico JA in leksikalno prikimavanje iz te kretnje razširimo na preostanek stavka (7b). Če hočemo ovreči to, da se je neki dogodek zgodil, v trdilni stavek dodamo nikalnico NE in leksikalno prikimavanje iz te kretnje razširimo na preostanek stavka (7c). Nastane nikalni stavek.

2 Enako tudi v ameriškem in nizozemskem znakovnem jeziku (Woll 2001; Vogt-Svendsen 2001).

(7) a.

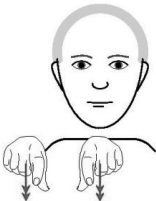
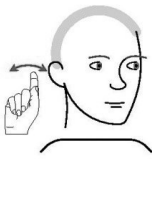
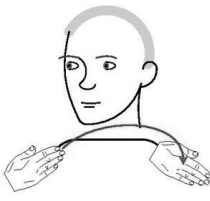
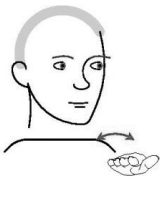
BABICA OBISKATI OTROK

'Babica je obiskala otroka.' trditev

b.

BABICA JA OBISKATI OTROK.

'Babica je res obiskala otroka.' pritrđitev

c.

BABICA NE OBISKATI OTROK.

'Babica ni obiskala otroka.' nikalni stavek

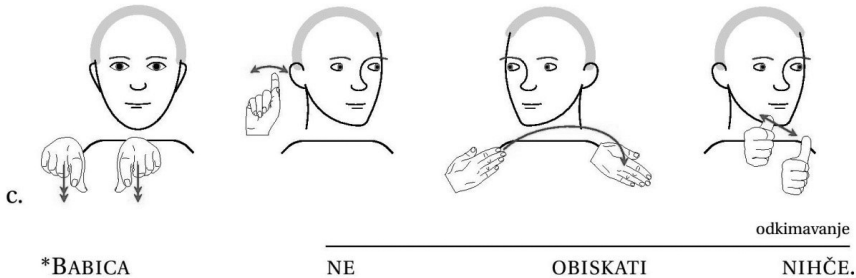
Nikalna mimika (odkimavanje) se v SZJ pojavi točno takrat, ko odkretamo ročno nikalnico NE. Takrat je odkimavanje najmočnejše, nato pa do konca stavka počasi pohenja. Če bi nato začeli naslednji stavek, se odkimavanje iz prvega ne bi moglo prenesti nanj. Tako odkimavanje označuje meje med stavki.

Na prvi pogled so si znakovni jeziki po svetu pri zanikanju zelo podobni (tipološki pregled predstavlja Zeshan (2004a, 2006), za ameriški znakovni jezik pa Neidle idr. (2000); za znakovni jezik Hongkonga Tang (2006), za italijanski znakovni jezik Geraci (2005), za kastiljski in nemški znakovni jezik pa Pfau in Quer (2002)). Nikalno mimiko je večina znakovnih jezikov prevzela iz nejezikovnega sporazumevanja. V večini kultur nestrinjanje pokažejo z odkimavanjem, zato so v znakovnih jezikih, ki so nastali znotraj njih, odkimavanje sprejeli in uporabili za zanikanje. V nekaterih kulturah pa nestrinjanje izkažejo s prikimavanjem, zato so znakovni jeziki znotraj njih kot oznako

zanikanja prevzeli prikimavanje (med drugimi grški in albanski znakovni jezik; Zeshan (2004a, 2006)). Kako vemo, da je v SZJ zanikanje drugačno od izražanja nestrinjanja? V nasprotju s pantomimo, s pomočjo katere nestrinjanje lahko izrazimo na različne načine, morajo v SZJ zanikani stavki vključevati nikalno mimiko in eno ročno nikalnico (7c). Zanikani stavek postane neslovničen, če izpustimo nikalno mimiko – odkimavanje (8b), če izpustimo ročno nikalnico (8a) ali če dodamo še eno ročno nikalnico (8c).

(8) a. ^{odkimavanje}
*BABICA OBISKATI OTROK.

b. *BABICA NE OBISKATI OTROK.

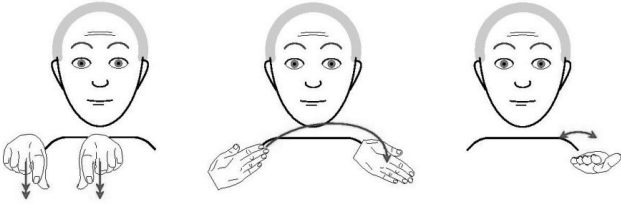
Vprašalna mimika

Trdilni, pritrdilni ali nikalni stavek se lahko pretvori v vprašanje. Vprašanje kretalec uporabi, da pridobi informacijo. Informacijo dobi v obliki odgovora. Če odgovor ponudi že znotraj vprašanja, gre za odločevalno vprašanje. Če odgovora znotraj vprašanja ne ponudi, gre za dopolnjevalno vprašanje. V SZJ odločevalno in dopolnjevalno vprašanje ločimo tudi po mimiki. Mimiko, ki spremlja vprašanje, imenujemo vprašalna mimika. Običajno je sestavljena iz dveh delov: položaja obrvi in brade.

Odločevalno vprašanje v znakovnih jezikih tipično spremlja dvig obrvi (Zeshan 2004b), v slovenskem znakovnem jeziku pa tudi spust brade (9a). Dopolnjevalno vprašanje v znakovnih jezikih tipično spremlja spust obrvi (Zeshan 2004b), v slovenskem znakovnem jeziku pa tudi dvig brade (9b).³

Vprašalna mimika je omejena na vprašalnico le v primerih, ko je vprašalnica odkretana povsem na koncu stavka. Podobno opažajo tudi Neidle idr. (2000) za ameriški znakovni jezik. Običajno pa se vprašalnica pojavi na začetku stavka, in vprašalna mimika se iz vprašalnice razširi na celoten stavek. Tako skladenjska mimika pridobi tudi prozodično vlogo, saj poleg skladenjske označi še prozodično enoto.

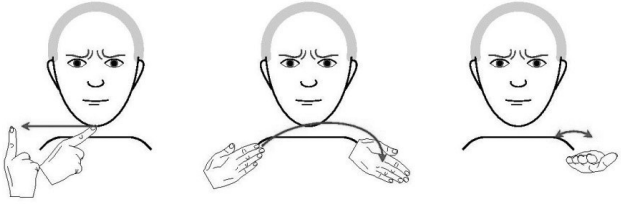
3 Podobno tudi v indopakistanskem znakovnem jeziku (Aboh idr. 2005).

(9) a.

dvig obrvi + spust brade

BABICA	OBISKATI	OTROK?
--------	----------	--------

'Je babica obiskala otroka?'

b.

spust obrvi + dvig brade

KDO	OBISKATI	OTROK?
-----	----------	--------

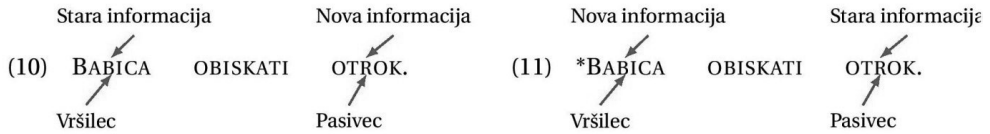
'Kdo je obiskal otroka?'

Prozodična mimika

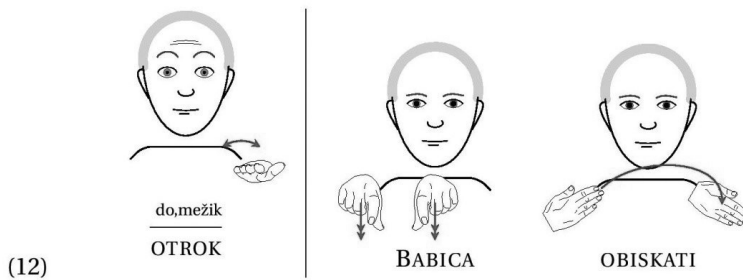
Prozodično mimiko si bomo ogledali na primeru topikalizacije. Osnovni znakovni red v SZJ je zaporedje kretenj v stavku, s katerim se diskurz začne, in sicer:

1. neprehodni stavki: osebek > povedek;
2. prehodni stavki: osebek > povedek > premi predmet;
3. dvoprehodni stavki: osebek > povedek > premi predmet > nepremi predmet.

Osnovni znakovni red se ne spreminja brez vzroka. Oglejmo si proces topikalizacije na primeru prehodnega stavka: temo in žarišče. Stavki nikoli ne stojijo sami zase, ampak so del sporočila. V smiselno oblikovanem sporočilu so informacije med seboj povezane tako, da se sporočilo začne s staro in zaključí z novo informacijo. Če v prehodnem stavku osebek predstavlja staro, premi predmet pa novo informacijo, se struktura sporočila in struktura stavka prekrivata. Torej je sporočilo ustrezno izraženo – na primer (11a). Če pa novo informacijo predstavlja premi predmet, staro pa osebek, se strukturi ne prekrivata in sporočilo ni ustrezno izraženo (11b).

Informacijsko in skladenjsko strukturo kretalci uskladijo tako, da kretnjo, ki predstavlja staro informacijo, premaknejo na začetek stavka (12). Ker se zaradi tega spremeni osnovni znakovni red, je treba premeščeno kretnjo označiti. V SZJ jo kretalci označijo s skladenjsko mimiko, dvignjenimi obrvmi, in prozodično mimiko, pomežikom in premorom. Tako označeno kretnjo imenujemo *tema*.

Zaključek

Mimika je v SZJ jezikovno in nejezikovno sporazumevalno sredstvo. Kot jezikovno sredstvo opravlja različne naloge, od katerih smo nekatere predstavili v tem članku. Kretalci SZJ intuitivno poudarjajo pomen mimike, vendar pa je pomembno, da poznajo tudi njene naloge in razlike med njimi.

Viri in literatura

- AARONS, Debra, 1994: *Aspects of the Syntax of American Sign Language*. Doktorska naloga. Boston: Boston University.
- ABOH, Enoch O., PFAU, Roland, ZESHAN, Ulrike, 2005: When a Wh-Word is Not a Wh-Word: The Case of Indian Sign Language. Tanmoy Bhattacharya (ur.): *The Yearbook of South Asian Languages and Linguistics 2005*. Berlin: Mouton de Gruyter. 11–14.
- BAKER-SHENK, Charlotte Lee, 1983: *A Microanalysis of the Nonmanual Components of Questions in American Sign Language*. Doktorska naloga. Berkeley: University of California.
- BOYES BRAEM, Penny, SUTTON-SPENCE, Rachel (ur.), 2001: *The Hands are the Head of the Mouth: The Mouth as Articulator in Sign Languages*. Hamburg: Signum.

- GERACI, Carlo, 2005: Negation in LIS (Italian Sign Language). Leah Bateman, Cherlon Usse-ry (ur.): *Proceedings of the North East Linguistic Society (NELS 35)*. Amherst, MA: GLSA.
- HOHENBERGER, Annette, HAPP, Daniela, 2001: The Linguistic Primacy of Signs and Mouth Gestures over Mouthings: Evidence from Language Production in German Sign Language (DGS). Penny Boyes Braem in Rachel Sutton-Spence (ur.): *The Hands are the Head of the Mouth: The Mouth as Articulator in Sign Languages*. Hamburg: Signum. 153–189.
- LIDDELL, Scott K. 1980: *American Sign Language Syntax*. The Hague: Mouton.
- NEIDLE, Carol, KEGL, Judy, MACLAUGHLIN, Dawn, BAHAN, Ben, LEE, Robert G., 2000: *The Syntax of American Sign Language. Functional Categories and Hierarchical Structure*. Cambridge, MA: MIT Press.
- PFAU, Roland, QUER Josep, 2002: V-to-Neg Raising and Negative Concord in Three Sign Languages. *Rivista di Grammatica Generativa* 27. 73–86.
- PFAU, Roland, QUER Josep, 2010: Nonmanuals: Their Grammatical and Prosodic Roles. Diane Brentari (ur.): *Sign Languages*. Cambridge: Cambridge University Press. 381–402.
- REILLY, Judy, ANDERSON, Diane, 2002: FACES: The Acquisition of Non-Manual Morphology in ASL. Gary Morgan in Bencie Woll (ur.): *Directions in Sign Language Acquisition*. Amsterdam: Benjamins. 159–181.
- SCHERMER, Trude, 2001: The Role of Mouthings in Sign Language of the Netherlands: Some Implications for the Production of Sign Language Dictionaries. Penny Boyes Braem in Rachel Sutton-Spence (ur.): *The Hands are the Head of the Mouth: The Mouth as Articulator in Sign Languages*. Hamburg: Signum. 273–284.
- TANG, Gladys, 2006: Questions and Negation in Hong Kong Sign Language. Ulrike Zeshan (ur.): *Interrogative and Negative Constructions in Sign Languages*. Nijmegen: Ishara Press. 198–224.
- VOGT-SVENDSEN, Marit, 2001: A Comparison of Mouth Gestures and Mouthings in Norwegian Sign Language (NSL). Penny Boyes Braem in Rachel Sutton-Spence (ur.): *The Hands are the Head of the Mouth: The Mouth as Articulator in Sign Languages*. Hamburg: Signum. 9–40.
- WOLL, Bencie, 2001: The Sign that Dares to Speak its Name: Echo Phonology in British Sign Language (BSL). P. Boyes Braem in R. Sutton-Spence (ur.): *The Hands are the Head of the Mouth: The Mouth as Articulator in Sign Languages*. Hamburg: Signum. 87–98.
- ZESHAN, Ulrike, 2004a: Hand, Head, and Face: Negative Constructions in Sign Languages. *Linguistic Typology* 8. 1–58.
- ZESHAN, Ulrike. 2004b: Interrogative Constructions in Signed Languages: Crosslinguistic Perspectives. *Language* 80. 7–39.
- ZESHAN, Ulrike, 2006: Negative and Interrogative Constructions in Sign Languages: A Case Study in Sign Language Typology. Ulrike Zeshan (ur.): *Interrogative and Negative Constructions in Sign Languages*. Nijmegen: Ishara Press. 28–68.